

The Structural Developments in the South Caucasus Security Complex (2020-2024)

Qasem Osuli Odlu¹

Assistant Professor, Department of Regional Studies, Faculty of
Insurance, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

(Date received: 7 January 2025 - Date approved: 15 March 2025)

Abstract

Introduction: Between 2020 and 2024, the South Caucasus experienced numerous geopolitical events that significantly changed the status quo in the region. Components of the South Caucasus security complex, such as social structure, polarity, the nature of actors, anarchy and borders can be explained within the framework of sub-regional security complex centered around Russia prior to the Ukrainian developments of 2022. However, with the changes that occurred between 2022 and 2024, the concept of sub-regional security complex has lost its explanatory power for application in the South Caucasus region. Therefore, the primary goal and subject of this research is to identify the type of security complex that governs the region and to explain how the components of the South Caucasus security complex are affected by new regional and international developments.

Research hypothesis: Given these developments, components of the security complex – such as borders, the social structure, type of polarity and states influenced by the Second Nagorno-Karabakh and a result of the Ukrainian War. Ultimately, the region is witnessing a shift in trends, from moderate anarchy to increasing anarchy and greater regional autonomy.

¹.Email: Qasem.osuli2024@atu.ac.ir

Research question: How has the South Caucasus security complex changed under the influence of developments between 2020 and 2024?

Methodology and theoretical framework: This study seeks to assess the components of the south Caucasus security complex using a quantitative approach and interpretive structural modeling (ISM). Buzan's original definition of a security complex is as follows: a group of states whose primary security concerns are so interconnected that their national security cannot realistically be considered in isolation from one another. The basic structure of a regional security complex consists of four variables. 1. Borders that separate the security complex from its neighbors. 2. Anarchic structure, meaning that a regional security complex comprises two or more autonomous units. 3. Polarity, which refers to the distribution of power among the units. 4. Social structure, which includes patterns of friendship and enmity among the units. Depending on the configuration of a security complex, three types of evolutionary processes can be observed in each complex: 1. Maintaining the status quo means not making fundamental changes to the fundamental structure of the complex. 2. Internal transformation, indicating that changes in the fundamental structure occur within the existing external boundaries. This could include changes in the structure of anarchy (due to regional integration), changes in polarity (due to divergence, mergers, conquest, low growth rates, etc.) or prevailing patterns of friendship and hostility (due to ideological transitions, wars, leadership changes, etc.). 3. External transformation refers to the opening or closing of external borders, changing membership in the regional security complex, and most likely changing the fundamental structure in other ways.

Result and discussion: From 2020 to 2024, the border of South Caucasus security complex has witnessed internal and external developments. Internally, the full restoration of Azerbaijan's territorial sovereignty after the war led to the country's increased border expansion with its two neighbors, Iran and Armenia.

Externally, the South Caucasus has transformed from an arena of competition primarily between Russia and the West into a new geopolitical space in which where more than six powers are competing for influence. This shift challenged Russia's monopoly position and the status quo that had dominated the region for 200 years. The decline of Russia's geopolitical power created a closer connection between the South Caucasus and the greater Middle East and Middle Eastern countries see the South Caucasus as a natural extension of their territories. Regarding anarchic Structure of the region, the Second Nagorno-Karabakh War in 2020, which resulted in a ceasefire agreement, emphasized the Russian military presence as peacekeepers, the restoration of Soviet-era routes under Russia control and the return of refugees. Russia's military presence in Karabakh somewhat moderated the turbulent nature of the region. However, normalization talks between Armenia and The Republic of Azerbaijan failed to materialize after The Republic of Azerbaijan fully restored sovereignty over Nagorno-Karabakh in a one-day war in 2023. By 2024, Russia withdrew its military forces from Nagorno-Karabakh following bilateral agreements with The Republic of Azerbaijan. This withdrawal, coupled with Russia's planned withdrawal from the border areas of Armenia and Iran in 2025, is expected to exacerbate the turbulent situation in the region. In terms of Polarity, Armenia's military and economic capacity is incomparable to The Republic of Azerbaijan's, whose advantage is evident in defense budgets and economic growth. Before the Second Nagorno-Karabakh War in 2020, the regional polarity was balanced between the three countries due to alliances such as Armenia's military partnership with Russia and its membership in the Collective Security Treaty Organization (CSTO). However, the Second Nagorno-Karabakh War shifted the regional polarity to a unipolar structure centered on Russia, which lasted until 2022. By 2024, several factors, including Russia's military withdrawal from Nagorno-Karabakh, the suspension of Armenia's membership in CSTO and Armenia's reduction in reliance on Russian arms imports (from 90% to 10%), significantly weakened Russia's central role in the region. Regarding Social Structure, between 2020 and 2024, the

Hobbesian nature of hostility in the region has decreased compared to previous years. Historically, the Nagorno-Karabakh crisis and the conflict in Autonomous Republic of Abkhazia and Autonomous Oblast of Ossetia have played a key role in shaping patterns of hostility and friendship in the South Caucasus. After 2020, the processes of resolving these conflicts entered certain stages in the transformation of the social structure of the region.

Conclusion: Regional and international developments between 2020 and 2024—such as the Second Nagorno-Karabakh War, the Russo-Ukrainian War, the restoration of The Republic of Azerbaijani political sovereignty in Khankendi in 2023, the Georgian parliamentary elections in 2024, and Armenia's shift from idealistic to realist southern policies—had a significant impact on the policies of the South Caucasus. These events have led to transformations across all structural components of the regional security order. In this context: borders have experienced both internal changes and external developments due to the increasing inter-connectedness of developments in the South Caucasus with West Asia. The social structure has undergone a fundamental change, shifting from a Hobbesian framework of hostility to a Kantian framework driven by changes in Armenian pragmatic politics. The polarity has shifted from a sub-regional security complex after the Second Nagorno-Karabakh War to a standard regional structure influenced by the Ukraine War. Anarchy has moved from moderation to escalation, leading to greater regional autonomy. Overall, geo-economic dynamics—such as energy transit routes, trade corridors and transportation networks—have increasingly become the focal point of competition between regional and international powers, surpassing geopolitical factors in importance. The Second Nagorno-Karabakh War reinforced this trend, while the Ukraine War and Russia's efforts to replace Western partners with Eastern ones for economic stability further strengthened it.

Key words: Regional Security Complex, Anarchy, Social Construction, Polarity, Ukraine, Karabakh.

تحول‌های ساختاری مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی (۲۰۲۰-۲۰۲۴)

قاسم اصولی اودلو^۱

استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای، دانشکده بیمه اکو، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۸ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵)

چکیده

از سال ۲۰۲۰ به ترتیب، جنگ دوم قره‌باغ، جنگ اوکراین و روسیه، احیای حاکمیت جمهوری آذربایجان در منطقه خان‌کندی و انتخابات پارلمانی گرجستان در اکتبر ۲۰۲۴ چرخش‌گاهی در تاریخ تحول‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک منطقه به شمار می‌آیند که بر مؤلفه‌های مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی اثر گذاشته‌اند. چنانچه جنگ در تاریخ روابط بین‌الملل منشأ تحول ساختاری و بازتوزیع قدرت و تولد بنیان‌ها و نهادهای جدید همکاری و تعارض در بین بازیگران است، در سطح منطقه‌ای هم در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ و جنگ اوکراین این تحول‌ها رخ داده است. در این نوشتار نویسنده این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی زیر تأثیر تحول‌های سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ تغییر یافته است. به نظر می‌رسد با این تحول‌ها مؤلفه‌های مجموعه امنیتی مانند مرزهای هر دو تحول درونی و انبساط بیرونی را به دلیل پیوستگی بیشتر تحول‌های قفقاز با غرب آسیا تجربه می‌کند. ساخت اجتماعی با تحول سرشت و حرکت از حالت هابزی به کانتی به دلیل کاربست سیاست‌های عمل‌گرایانه به جای رؤیاگرایانه به وسیله ارمنستان روبه‌رو است. نوع قطبیت از زیرمجموعه امنیتی در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ به وضعیت استاندارد منطقه‌ای در نتیجه جنگ اوکراین حرکت می‌کند. سرانجام حرکت روندها را از حالت تعدیل وضعیت آنارشی به وضعیت تشدید وضعیت آنارشی و افزایش خودمختاری بیشتر منطقه شاهد هستیم. در این نوشتار مؤلفه‌های ساختار مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی به روش کیفی و مدل‌سازی ساختاری تفسیری سنجیده می‌شود.

واژگان اصلی: مجموعه امنیت منطقه‌ای، آنارشی، ساخت اجتماعی، قطبیت، قره‌باغ، اوکراین.

^۱ نویسنده مسئول: Qasem.osuli2024@atu.ac.ir

مقدمه

قفقاز جنوبی در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴، رویدادهای ژئوپلیتیکی متعددی را تجربه کرده است که منطقه را بسیار تغییر داده است. جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰، جنگ روسیه و اوکراین، حمله‌های جمهوری آذربایجان به ارمنستان در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲، کنترل نظامی جمهوری آذربایجان بر قره‌باغ در سپتامبر ۲۰۲۳، جابه‌جایی ارامنه ساکن قره‌باغ و انتخابات پارلمانی گرجستان در اکتبر ۲۰۲۴، شرایط جدیدی را ایجاد کرده است. تغییر نظم جهانی، تقابل غرب و روسیه، فعالیت تدریجی بازیگران جهانی جنوب در منطقه، پدیدارشدن مسیرهای تجاری و حمل‌ونقلی جدید، تغییرهای اقلیمی و توسعه سریع فناوری‌های نوین، تاثیر این تحولات را بیشتر کرده است. اینک قفقاز جنوبی در میانه رقابت‌های جهانی و منطقه‌ای قدرت است، در حالی که اختلاف‌های داخلی هم ثبات و توسعه آن را تهدید می‌کند (Wrobel, 2023).

مؤلفه‌های یک مجموعه امنیتی در شرایطی مانند رخداد جنگ، تغییرهای ایدئولوژیک و کاهش یا افزایش نفوذ قدرت‌های خارجی دچار تحول می‌شوند. جنگ دوم قره‌باغ چرخشگاهی تاریخی در روند پویایی‌های ژئوپلیتیک منطقه‌ای، در کنار دیگر عوامل مانند تلاش نخست‌وزیر ارمنستان برای مشخص کردن حدود ارمنستان واقعی به جای ارمنستان تاریخی و کاربست سیاست‌های عمل‌گرایانه و سرانجام جنگ اوکراین و تغییر در راهبرد روسیه در منطقه قفقاز جنوبی در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ مهم‌ترین پیشران‌های تغییر و تحول‌های در مؤلفه‌های مجموعه امنیت قفقاز جنوبی به شمار می‌آیند. در این نوشتار می‌خواهیم به این پرسش پاسخ دهیم که این عوامل چگونه بر مؤلفه‌های مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی مانند وضعیت آنارشی، مرزها، ساخت اجتماعی و سرشت دولت‌های منطقه و قطبیت اثر گذاشته است. بنابراین مهم‌ترین هدف و مسئله در این نوشتار ضمن کشف نوع مجموعه امنیتی حاکم در منطقه، تبیین چگونگی اثرپذیری مؤلفه‌های مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی از تحولات جدید منطقه‌ای و بین‌المللی است.

بر اساس فرضیه این نوشتار، این تحولات در مؤلفه‌های مجموعه امنیتی مانند مرزهای هر دو تحول درونی و انبساط بیرونی را به دلیل پیوستگی بیشتر تحولات قفقاز با غرب آسیا تجربه می‌کند، ساخت اجتماعی با حرکت از حالت هابزی به کانتی به دلیل کاربست سیاست‌های عمل‌گرایانه به جای رؤیاگرایانه توسط ارمنستان روبه‌رو است، نوع قطبیت از زیرمجموعه امنیتی

با محوریت روسیه در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ، از سال ۲۰۲۲ به وضعیت استاندارد منطقه‌ای در نتیجه جنگ اوکراین حرکت می‌کند و سرانجام روندها گواه حرکت از تعدیل وضعیت آنارشی به وضعیت تشدید وضعیت آنارشی و افزایش خودمختاری بیشتر منطقه در سال‌های ۲۰۲۲ تا ۲۰۲۴ است. با توجه به اینکه مدل‌سازی ساختاری تفسیری، روشی برای ایجاد و درک روابط میان عناصر یک سیستم پیچیده به شمار می‌آید، روش مناسبی برای سنجش متغیرهای مجموعه امنیتی در قفقاز جنوبی و دستیابی به برآیند اثرگذاری تحول‌ها است. در این نوشتار نخست، چارچوب نظری و ادبیات پژوهش را بررسی می‌کنیم. در ادامه مؤلفه‌های مجموعه امنیتی در منطقه قفقاز جنوبی در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ را به روش کیفی و مدل‌سازی ساختاری تفسیری می‌سنجیم.

مجموعه امنیتی منطقه‌ای

تعریف اولیه بوزان از یک مجموعه امنیتی این است: گروهی از دولت‌ها که نگرانی‌های اصلی امنیتی آن‌ها تا اندازه‌ای به یکدیگر گره خورده است که به امنیت ملی آن‌ها به صورت منطقی نمی‌توان جدای از یکدیگر توجه کرد. این تعریف در سال ۱۹۸۸ به‌گونه‌ای بازنگری شد تا بتواند تمرکز سیاسی نظامی و دولت‌محور را زیر تأثیر قرار دهد و از چنین مفاهیم پایه‌ای برای امکان حضور بازیگران و بخش‌های متفاوت در امنیت استفاده کند: «مجموعه‌ای از واحدها که در آن‌ها فرایندهای عمده امنیتی کردن و غیرامنیتی کردن یا هر دو آن‌ها به‌گونه‌ای درهم‌تنیده شده‌اند که مشکلات امنیتی نمی‌تواند جدا از یکدیگر تحلیل یا حل شود.» این تعریف که به نسبت پیچیده‌تر از ایده اصلی است، ویژگی بنیادین این مفهوم را تغییر نمی‌دهد. بحث اصلی ایده، این است که بخش‌های اصلی فرایندهای امنیتی و غیرامنیتی کردن در نظام بین‌الملل خود را در بخش‌های مجموعه‌های منطقه‌ای نشان خواهند داد. فرایند امنیتی کردن در این مجموعه‌ها غیر از سطح جهانی و به نسبت پایدارتر است (Buzan, Waever, & Wilde, 1998).

نظریه مجموعه امنیتی در چهار سطح مطرح می‌شود: ۱. در بعد داخلی در دولت‌های منطقه و به‌ویژه آسیب‌پذیری‌های داخلی آن‌ها؛ ۲. روابط دولت‌دولت؛ ۳. تعامل منطقه با مناطق همسایه؛ ۴. نقش قدرت‌های جهانی در منطقه (تعامل میان ساختارهای امنیتی جهانی و منطقه‌ای). این چهار سطح باهم مجموعه امنیتی را تشکیل می‌دهند (Buzan, Waever, & Wilde, 1998). ساختار

بنیادین یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای چهار متغیر دارد: ۱. مرز که مجموعه امنیتی را از همسایه‌های آن جدا می‌کند؛ ۲. ساختار آنارشیک به معنای تشکیل یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای از دو یا چند واحد خودمختار؛ ۳. قطبیت که پوشش‌دهنده توزیع قدرت در میان واحدهاست؛ ۴. ساخت اجتماعی که شامل الگوهای دوستی و دشمنی در میان واحدهاست.

در رابطه با پیکربندی مجموعه امنیتی سه نوع روند تکاملی را می‌توان در هر مجموعه دید: ۱. حفظ وضع موجود که به معنای نبود تغییرهای اساسی در ساختار بنیادین مجموعه است؛ ۲. تحول درونی به این معنا که تغییرهای انجام‌شده در ساختار بنیادین در بستر مرزهای خارجی موجود رخ می‌دهد. معنای این مسئله می‌تواند تغییر در ساختار آنارشیک (به دلیل همگرایی منطقه‌ای)، قطبیت (به دلیل واگرایی، یکپارچه‌سازی، فتح، نرخ‌های رشد کم یا مانند این) یا الگوهای غالب دوستی و دشمنی (به دلیل گذرهای ایدئولوژیک، درگیر شدن در جنگ، تغییر رهبری و مانند این) باشد، ۳. تحول بیرونی به معنای باز یا بسته شدن مرزهای بیرونی، تغییر عضویت در مجموعه امنیتی منطقه‌ای و احتمال تر از همه، متحول کردن ساختار بنیادین با روش‌های دیگر.

پیشینه پژوهش

نست^۱ و همکاران (۲۰۲۳) در مجموعه مقاله‌هایی که با عنوان «ژئوپلیتیک درحال تغییر قفقاز جنوبی بعد از جنگ دوم قره‌باغ چشم‌انداز همکاری یا رقابت منطقه‌ای» تدوین کرده‌اند؛ بیشتر تغییرهای ژئوپلیتیکی و نقش کنشگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را بررسی کرده‌اند. قوجاوغلو و همکارش (۲۰۲۳) در مقاله «اثر جنگ دوم قره‌باغ بر اقتصاد و بازار مالی ارمنستان در چارچوب روابط خارجی»، سرشت جنگ دوم را نژادی و جنگ نیابتی میان ترکیه و روسیه در یک سطح و ایران و اسرائیل در سطح دیگر می‌دانند. لازیچ^۲ (۲۰۲۲) در مقاله «نقش ترکیه در دومین درگیری نظامی ارمنستان و جمهوری آذربایجان در قره‌باغ با عنوان تغییر و تداوم در سیاست خارجی آن کشور» رویکرد ترکیه را در این جنگ، متأثر از محیط امنیت بین‌الملل، سیاست داخلی و با محوریت منافع ملی می‌داند، هرچند این کشور یکی از اعضای مهم سازمان ناتو است. کاتالینا (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان «سال ۲۰۲۰، سالی متزلزل برای کشورهای قفقاز جنوبی»، تحول‌های سال ۲۰۲۰ در کشورهای قفقاز را بررسی می‌کند. او روابط و دیدگاه

1. Nest

2. Lazic

اتحادیه اروپا و ایالات متحد به کشورهای قفقاز و تقابل آن‌ها با روسیه در این منطقه را بیان می‌کند. حسین‌اف و همکارش (۲۰۲۰)، در مقاله «جنگ دوم قره‌باغ: روسیه در برابر ترکیه» با بررسی دلایل و نتایج جنگ دوم قره‌باغ و ریشه‌های تاریخی آن به موضوع صف‌آرایی ترکیه و روسیه در منطقه می‌پردازد. گیگلیا (۲۰۲۱) در مقاله «گرجستان بعد از قره‌باغ: واقعیت‌های تازه نیازمند پاسخ‌های تازه» معتقد است بعد از جنگ ۴۴ روزه قره‌باغ و افزایش نفوذ روسیه مسیر گرجستان در دموکراتیک‌شدن و اروپاگرایی دشوارتر خواهد شد.

کاراپتیان^۱ (۲۰۲۳) در مقاله «قفقاز جنوبی در مرحله جنگ روسیه و اوکراین: چالش‌های جدید امنیتی و سناریوهای احتمالی برای توسعه»، وضعیت اقتصادی، سیاسی و نظامی در قفقاز جنوبی پس از شروع جنگ روسیه و اوکراین را بررسی می‌کند. روبل (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «تغییر ژئوپلیتیک در قفقاز جنوبی در طول جنگ در اوکراین: فرصت‌ها و خطرهای برای منطقه»، بر این باور است که از زمان حمله روسیه به اوکراین، وضعیت ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی به صورت چشمگیری تغییر کرده است. از یک سو، تحریم‌های اتحادیه اروپا علیه روسیه سبب شد طرح یک کمربند و یک راه چین از مسیر قفقاز جنوبی بیشتر برای چین و اروپا جذاب باشد. از سوی دیگر، قدرت حفاظت روسیه ضعیف شده است. مقاله‌های دیگری که ولی‌زاده و عرفانی (۲۰۲۴) با عنوان «علت‌های تغییر رویکرد روسیه در برابر جنگ‌های اول و دوم قره‌باغ»، اصولی و ابراهیمی (۲۰۲۲) با عنوان «گونه‌شناسی روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان: روابط راهبردی یا تاکتیکی»، پوراحمدی و فیض‌اللهی (۲۰۲۴) با عنوان «تشدید تنش در قره‌باغ و چالش منافع منطقه‌ای ایران در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳» و رهامی و بهمنی قاجار (۲۰۲۳)، با عنوان «تعامل حق تعیین سرنوشت و اصل یکپارچگی سرزمینی در منطقه خودمختار اوستیای جنوبی و جمهوری خودمختار آبخازیا» نوشته‌اند، هرچند مهم‌ترین چالش‌های ژئوپلیتیک منطقه قفقاز جنوبی را بررسی کرده‌اند، نگاه‌ها موردی هستند و با نوشتار پیش‌رو که نگاه جامعی به تحول‌های منطقه دارد تفاوت بنیادی دارند.

در مجموع در سال‌های پس از جنگ سال ۲۰۲۰ قره‌باغ، مقاله‌ها و پژوهش‌های بسیاری در موضوع تحول‌های پس از این جنگ منتشر شده‌اند، که هر یک جنبه ویژه‌ای از مسئله را پوشش داده‌اند. برخی از مقاله‌ها مجزا به تحول‌های داخلی سه کشور پرداخته‌اند. برخی دیگر

¹ . Karapetyan

از دیدگاه فرامنطقه‌ای روابط و تحولات‌های ترکیه، روسیه و غرب در رابطه با منطقه را بررسی کرده‌اند. برخی پژوهش‌ها به تأثیر جنگ اوکراین بر منطقه قفقاز و تحولات‌های آن پرداخته‌اند. در این نوشتار از دیدگاهی نو ساختار امنیتی تازه در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ در منطقه را بررسی و ابعاد منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را واکاوی می‌کنیم.

متغیرهای شکل‌دهنده مجموعه امنیتی در قفقاز جنوبی

۱. مرزهای مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی

این پرسش مطرح می‌شود که آیا قفقاز جنوبی را می‌توان یک مجموعه امنیتی محسوب کرد یا آن‌چنان که بوزان و ویور باور دارند، فقط زیرمجموعه‌ای امنیتی در داخل مجموعه امنیتی اتحاد شوروی به حساب می‌آید؟ تحولات‌های پس از سال ۲۰۲۰ مانند جنگ دوم قره‌باغ و جنگ اوکراین چگونه بر مرزهای مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی اثر گذاشته است؟ کشورهای قفقاز جنوبی به دلیل نزدیکی جغرافیایی و سرشت حائل‌گونه این سرزمین، پیوند متراکم‌تری در مقایسه با دولت‌های آسیای مرکزی و اطراف آن دارند. قفقاز جنوبی از غرب با دریای سیاه، از شرق با دریای خزر و از شمال با کوه‌های قفقاز نفوذناپذیر هم‌مرز است. با اینکه برای دادن پاسخی کامل در رابطه با مرزها به تحلیل خرده‌گفتمان امنیت و حتی تحلیل کلان‌رفتارهای حقیقی دولت و واقعیت‌های مادی نیاز است، با در نظر گرفتن تحولات‌های منطقه تا سال ۲۰۲۴ و اجرای برخی مفاد آتش‌بس سال ۲۰۲۰ در مورد حضور نیروهای نظامی روسیه در منطقه به‌عنوان نقطه عطف و در ادامه خروج آن‌ها در سال ۲۰۲۴ می‌توان نوع منطقه و مرزبندی‌ها را هم بعد از جنگ دوم قره‌باغ بر دو گونه تقسیم کرد: از تاریخ جنگ دوم تا سال ۲۰۲۲ با عنوان زیرمجموعه امنیتی روسیه و بعد از آن به‌عنوان مجموعه امنیتی استاندارد که خودمختاری بیشتری دارد.

در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ در مرزهای مجموعه امنیتی قفقاز جنوبی دو نوع تحول درونی و بیرونی اتفاق افتاده است. در نتیجه تحول درونی و احیای کامل حاکمیت سرزمینی جمهوری آذربایجان در نتیجه جنگ، امتداد مرزهای این کشور با دو همسایه خود، ایران و ارمنستان افزایش یافته است. در شرایط پیش از تحولات‌های سال ۲۰۲۰ و جنگ اوکراین، در حالی که ۲۰

درصد از سرزمین‌های جمهوری آذربایجان به‌ویژه قره‌باغ و مناطق اطراف آن در اشغال ارمنستان بودند، منطقه مهم گنجه و بخش مهمی از مرز مشترک گرجستان و جمهوری آذربایجان در خطر محاصره قرار داشت. اما با جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰، راهبردی‌ترین و مرتفع‌ترین نقطه قره‌باغ، شهر شوشا و در ادامه با عملیات یک‌روزه نظامی در سال ۲۰۲۳ همه منطقه مورد درگیری در اختیار نیروهای جمهوری آذربایجان قرار گرفت. به این ترتیب معادله‌های نظامی منطقه‌ای تغییر پیدا کرد و نقطه همسایگی و تماس امنیتی و نظامی از قره‌باغ به مرزهای بین‌المللی دو کشور به‌ویژه در مناطق کلبجر و سیونیک تغییر پیدا کرد.

نقشه ۱. نقشه جدید خطوط مرزی ایران، ارمنستان و جمهوری آذربایجان

Source: Recent developments on the The Republic of Azerbaijan-Armenia..., (2021)

در ارتباط با تحول بیرونی هم منطقه قفقاز جنوبی به‌جای محدود بودن به قلمروی رقابتی روسیه و غرب به فضای ژئوپلیتیکی رقابتی جدیدی تبدیل شده است که در آن بیش از شش قدرت برای گسترش نفوذ با هم رقابت می‌کنند. موقعیت انحصاری روسیه و وضعیت حاکم بر منطقه در صد سال گذشته هم با چالش اساسی روبه‌رو شده است.

کاهش قدرت ژئوپلیتیکی روسیه به پدیدار شدن ارتباط نزدیک قفقاز جنوبی و خاورمیانه بزرگ منجر شده است. در این زمینه کشورهای خاورمیانه، قفقاز جنوبی را تداوم طبیعی سرزمین‌های خود می‌دانند. تعمیق روابط دو منطقه در رشد تجارت، سرمایه‌گذاری، همکاری

در زیرساخت‌های انرژی و مسیرهای ریلی اتصال‌دهنده قفقاز جنوبی به دو همسایه قدرتمند، ترکیه و ایران قابل دیدن است. ترکیه به‌عنوان متحد اصلی جمهوری آذربایجان، ضمن داشتن روابط گسترده با گرجستان برای توسعه مسیر ارتباطی شرق و غرب تلاش می‌کند تا از مسیر شمال و جنوب مورد حمایت روسیه عبور کند. برقراری مسیر ریلی باکو، تغلیس و جیحان در گذشته و تلاش برای تأسیس مسیر جدید از راه استان جنوبی سیونیک ارمنستان در این ارتباط مطرح می‌شود. ایران با امضای قرارداد تأسیس راه‌گذر حمل‌ونقلی جدید با باکو با عنوان راه‌گذر ارس در اکتبر ۲۰۲۴ برای اتصال نخجوان به منطقه زنگیلان و گام برداشتن در مسیر توسعه راه‌گذر بین‌المللی شمال‌جنوب و توسعه جاده ارمنستان برای اتصال با بندرهای پوتی و باتومی دریای سیاه در معادله‌های اقتصادی و سیاسی قفقاز جنوبی نقش مهمی دارند. زیرساخت‌های انرژی در قفقاز جنوبی به‌طور فزاینده در حال تنیده‌شدن با خاورمیانه هستند. در این زمینه جمهوری آذربایجان به یکی از تأمین‌کنندگان اصلی گاز ترکیه به میزان حدود ۱۶ درصد تبدیل شده است. ایران و ارمنستان نیز همکاری خود را در زمینه گاز تا سال ۲۰۳۰ تمدید کرده‌اند.

در حوزه امنیتی، ساکنان منطقه پانکیسی گرجستان برای جنگ با گروه‌های تندروی اسلامی در سوریه داوطلب شدند. ارمنستان و گرجستان با کشورهای مهم خاورمیانه روابط مستحکمی برقرار کردند. عربستان برای برقراری روابط دیپلماتیک با ارمنستان موافقت کرده است. گرجستان هم روابط خود را با اردن، عراق و عربستان گسترش داده است. گسترش روابط جمهوری‌های قفقاز جنوبی نشان‌دهنده تحول و گشایش مرزهای بیرونی قفقاز جنوبی به‌ویژه در مسیر غرب آسیا است. همکاری‌های نظامی اسرائیل و جمهوری آذربایجان هم در حال گسترش است. با توجه به اینکه این کشور با به‌کارگیری سلاح‌های پیشرفته اسرائیل در سال‌های ۲۰۲۰ و ۲۰۲۳ حاکمیت کامل خود را در منطقه قره‌باغ احیا کرد؛ گسترش تنش در غرب آسیا میان ایران و اسرائیل می‌تواند پیامدهایی را در قفقاز در پی داشته باشد. اتحادیه اروپا و آمریکا به‌دلیل فاصله جغرافیایی و نبود اهرم‌های اقتصادی کارآمد در منطقه از گسترش نفوذ ناکام مانده‌اند (Rajabi, 2022: 58).

مرزهای مصنوعی میراث اتحاد شوروی تا سال ۲۰۲۰ زمینه‌ساز شکل‌دهی قفقاز جنوبی به‌عنوان یک منطقه بوده است. از نظر تاریخی باید سیاست‌های دولت اتحاد شوروی در برابر اقلیت‌های قومی را از عوامل اصلی این مرزبندی‌های مصنوعی دانست. با تصویب قانون

اساسی سال ۱۹۳۶ (سازمان‌دهی قومی براساس همگون‌سازی اجباری) بیشتر مرزبندی‌های بین جمهوری‌ها و مناطق خودمختار بدون در نظر داشتن ویژگی‌های قومی و ملی آنها کشیده شد. در این میان ملیت‌های کوچکی که صلاحیت و مشروعیت کاربست حاکمیت را دریافت نکردند، جمهوری‌های خودمختار تشکیل دادند. با گذشت زمان و رویدادهای تاریخی بسیار، این مرزهای مصنوعی شکل واقعی‌تری به خود گرفتند.

۲. آنارشی

هرچند اصطلاح قفقاز جنوبی برای بیش از سه دهه وجود داشته است، هنوز ویژگی‌های یک منطقه منسجم را ندارد. هیچ سازمان یا قرارداد نظامی، اقتصادی و سیاسی در میان سه کشور این منطقه بسته نشده است و سه کشور از زمان استقلال، دستور کارهای سیاسی متفاوتی را دنبال کرده‌اند. ابتدا ارمنستان با بستن پیمان اتحاد راهبردی با روسیه به سازمان‌های پیمان امنیت دسته جمعی و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی پیوست (Eaeunion, 2024). گرجستان هدف سیاسی خود را برای عضویت در اتحادیه اروپا و ناتو اعلام کرد و در سال ۲۰۱۴ موافقت‌نامه اتحاد را با اتحادیه اروپا امضا کرد و در دسامبر ۲۰۲۳، جایگاه نامزد شدن برای عضویت در این اتحادیه را به دست آورد (Eeas, 2024). جمهوری آذربایجان هم با کاربست سیاست موازنه‌گرایی و عدم تعهد با داشتن پیوندهای زبانی و قومی، با ترکیه روابط راهبردی برقرار کرده است. کاربست این دستور کارهای متفاوت از سوی کشورهای منطقه، در کنار تنش‌های سیاسی قومی قره‌باغ و آبخازیا و اوستیای جنوبی مسائل دیگری هستند که به ادامه وضعیت آنارشی و نبود انسجام و همگرایی منطقه‌ای دامن زده است.

بعد از سال ۲۰۲۰ تحول‌های جدید ژئوپلیتیکی در منطقه در حال رخ دادن است. در این زمینه بعد از جنگ دوم قره‌باغ و به‌ویژه به دنبال حمله جمهوری آذربایجان به ارمنستان در سپتامبر ۲۰۲۲، ارمنستان با اعلام سیاست متنوع‌سازی یا چرخش به جهان، در حال افزایش همکاری‌های خود با اتحادیه اروپا، آمریکا، فرانسه و هند بوده است. این کشور همراه با کاهش همکاری‌های دفاعی با روسیه، مشارکت خود را در سازمان پیمان امنیت دسته‌جمعی به حالت تعلیق درآورده است. گرجستان از سال ۲۰۲۴ قانون نفوذ خارجی را اجرا کرده است و همکاری‌های این کشور با غرب زیر تأثیر آن قرار گرفته است. در این زمینه اتحادیه اروپا و آمریکا حمایت‌های مالی خود را از گرجستان به تعلیق درآورده‌اند. آمریکا مانور نظامی مشترک

با گرجستان را لغو کرد که برای سال ۲۰۲۴ برنامه‌ریزی شده بود. جمهوری آذربایجان با بستن موافقت‌نامه راهبردی با ترکیه در ژوئن ۲۰۲۱ روابط خود با این کشور را گسترش داد و برای همکاری با کشورهای ترک اولویت ویژه‌ای در نظر گرفته است (Turkic World, 2024).

در مجموع در منطقه قفقاز جنوبی در ۳۴ سال گذشته با وجود پویایی‌های سیاسی و امنیتی در ژئوپلیتیک منطقه، ساختارهای اقتصادی، سیاسی و نظامی مشترک شکل نگرفته است و بستن موافقت‌نامه مشارکت راهبردی میان ارمنستان و گرجستان در ژانویه ۲۰۲۴، به نتیجه‌های عملی نرسیده است. هرچند به ادعای برخی کارشناسان، کاربست سیاست فعال همگرایی توسط اروپا می‌تواند گرجستان و ارمنستان را بیشتر به هم نزدیک و در نتیجه، بخشی از قفقاز جنوبی را بیش از پیش همگرا کند. از سوی دیگر، از نگاه کارشناسان آذربایجانی که مشارکت با سازمان کشورهای ترک را به‌عنوان اولویت همکاری خود برگزیده‌اند، همگرایی منطقه‌ای با تقویت پیوندهای آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی قابل تحقق است. از نگاه‌ها آنان این موضوع می‌تواند همگرایی درون منطقه‌ای را تسریع کند. این برداشت‌ها و کاربست دستور کارهای مختلف سیاسی جمهوری‌های قفقاز، احتمال تأسیس ساختارهای واحد منطقه‌ای که بتواند وضعیت آنارشی را تعدیل کند، کم کرده است.

در حوزه ژئوپلیتیکی در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ که به امضای قرارداد آتش‌بس منجر شد، بر حضور نیروهای نظامی روسیه با عنوان نیروهای حافظ صلح در منطقه، احیای مسیرهای دوران اتحاد شوروی و کنترل آن به وسیله روسیه و بازگشت پناهندگان به این منطقه تأکید شد. حضور نظامی روسیه در منطقه قره‌باغ عملیاتی شده و تاحدی به تعدیل سرشت آنارشیک منطقه منجر شده است. با وجود احیای کامل حاکمیت جمهوری آذربایجان در منطقه قره‌باغ، در نتیجه جنگ یک‌روزه سال ۲۰۲۳، مذاکرات عادی‌سازی روابط میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان به نتیجه نرسیده است. در ادامه تحول‌ها در سال ۲۰۲۴ نیروهای روسیه بنا بر توافقات دوجانبه با جمهوری آذربایجان، نیروهای نظامی خود را از منطقه قره‌باغ خارج کردند. این کار در کنار تصمیم روسیه به خروج نیروهای خود از مرز ارمنستان با ایران در سال ۲۰۲۵، سبب توسعه بیشتر وضعیت آنارشی در منطقه خواهد شد.

۳. گونه‌شناسی و سرشت دولت‌های قفقاز جنوبی

اهمیت این بخش به دلیل بررسی سطح تحلیل خرد و نشان‌دادن آسیب‌پذیری‌های داخلی و

هم‌سویی دولت و ملت در نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای است. تعارض‌های سرزمینی، قومی، نژادی و مذهبی، ساختارهای سیاسی و اقتصادی برجای‌مانده از اتحاد شوروی، بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی، ضعف اقتصادی، تروریسم، مواد مخدر و منابع زیاد سوخت‌های فسیلی از مهم‌ترین ریشه‌های بی‌ثباتی در این منطقه هستند (Koolae, 2010: 77). از چالش‌های داخلی جمهوری آذربایجان دو تکه بودن و شکل نامنسجم و نامتناسب این کشور و تأثیر آن بر ضعف ژئوپلیتیک این کشور، حضور اقلیت‌های قومی بالقوه بحران‌زا مانند تالشی‌ها در جنوب شرقی و لرگی‌ها در شمال شرق، دسترسی‌نداشتن به آب‌های آزاد، جدایی فیزیکی از ترکیه، تمرکز جمعیت در شبه‌جزیره آبشوران در شرق کشور و توسعه‌نیافتگی نهادهای سیاسی بوده است (Bizhan, 2016: 36-37). بیان این نکته ضروری است که دستاوردهای جنگ دوم قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ و احیای حاکمیت این کشور بر مناطق اشغالی در سال ۲۰۲۳، بسیاری از این ضعف‌ها را دست‌کم برای کوتاه‌مدت زیر تأثیر قرار داده است، تثبیت قدرت جریان حاکم در ساختار سیاسی این کشور و نیز تقویت انسجام ملی را در پی داشته است. خلأ هویتی به وجود آمده بعد از فروپاشی اتحاد شوروی در سال‌های پیش از سال ۲۰۲۰ با این تحول جدید تا حدی تعدیل شده است. در نتیجه این تحول‌ها در انتخابات ریاست‌جمهوری این کشور که در فوریه ۲۰۲۴ برگزار شد، الهام علی‌اف با ۹۲ درصد آرا رئیس‌جمهور شد.

ارمنستان از سال ۲۰۲۰ با بحران‌های متعددی روبه‌رو بوده است. بحران‌های اقتصادی ناشی از کووید ۱۹، پیامدهای ناشی از شکست در جنگ قره‌باغ در سال ۲۰۲۰، حمله‌های جمهوری آذربایجان در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ و گرفتن منطقه قره‌باغ در سپتامبر ۲۰۲۳ به جابه‌جایی تعداد زیادی از ارمنی‌ها و تعمیق شکاف سیاسی در میان گروه‌های سیاسی از یکسو و دولت و جامعه ارمنی از سوی دیگر منجر شده است. این تحول‌ها به‌نوبه خود بر امنیت داخلی و خارجی ارمنستان بسیار اثر گذاشته است. شکست در جنگ دوم قره‌باغ به بحران سیاسی و برگزاری انتخابات پارلمانی در ژوئن ۲۰۲۱ منجر شد. در نتیجه آن، حزب حاکم «قرارداد مدنی» اکثریت آرا را به‌دست آورد و پاشینیان به‌عنوان نخست‌وزیر این کشور به فعالیت‌های خود ادامه داد. نتیجه انتخابات پارلمانی در شرایط شکست بعد از جنگ دوم قره‌باغ و پیروزی نیکول پاشینیان با وجود تلفات و شکست سنگین، پیام‌هایی داشت مانند کاهش محبوبیت قره‌باغی‌ها در این کشور، شکاف میان ارامنه ارمنستان و ارامنه قره‌باغ و تمایل جامعه ارمنستان به گذار از سیاست‌های توسعه‌طلبانه ایده‌آلیستی به سیاست‌های عمل‌گرایانه در چارچوب منافع

ملی.

بی‌ثباتی داخلی با دو اقدام در ماه‌های آوریل و مه ۲۰۲۲ و ماه‌های مه و ژوئن ۲۰۲۴ ادامه یافت که تلاش برای سرنگونی پاشینیان از قدرت بود. این چالش‌های داخلی که با تحول نظم جهانی و شروع حمله روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲ هم‌زمان بود، در حوزه سیاست خارجی این کشور با تأکید بر متنوع‌سازی با دست‌ورکار قرارگرفتن توسعه همکاری با کشورهای هند، فرانسه، آمریکا و اروپا حتی کشورهای عربی، به افزایش توانمندی‌های بازدارندگی و تدافعی در برابر جمهوری آذربایجان منجر شده است. مسئله اساسی این است که این متنوع‌سازی شریک‌های راهبردی و افزایش بازدارندگی در عرصه سیاست خارجی با متنوع‌سازی ظرفیت‌ها و شریک‌های اقتصادی همراه نبوده است. برای نمونه، بیش از ۴۰ درصد صادرات ارمنستان به روسیه انجام می‌شود. در برابر، ارمنستان بخش قابل توجهی از انرژی و گندم مورد نیاز خود را از روسیه دریافت می‌کند. این میزان وابستگی، آسیب‌پذیری این کشور را افزایش می‌دهد.

به نظر می‌رسد در سال‌های آینده، سیاست خارجی ارمنستان بر تعمیق روابط با شریک‌های امنیتی جدید و بازتنظیم وابستگی اقتصادی به روسیه خواهد بود. در حالت کلی، پیامدهای جنگ دوم قره‌باغ و ازدست‌رفتن بخش قابل توجهی از سرزمین‌های تصرف‌شده و مطرح‌بودن موضوع‌هایی مانند مسیر حمل‌ونقلی از مسیر این کشور، میان نخجوان و جمهوری آذربایجان به شکاف در میان جریان‌های سیاسی و به‌طور جدی چالش سیاسی در داخل ارمنستان منجر شده است. حزب‌ها و جریان‌های سیاسی با توسل به این موضوع، کوشیده‌اند قدرت و موضع سیاسی خود را در داخل تقویت کنند (Askerov and Ibadoghlu, 2021).

گرجستان در سال‌های اخیر با بی‌ثباتی‌های سیاسی داخلی و رشد منافع متعارض در میان گروه‌های سیاسی روبه‌رو بوده است. رویدادهای ژوئن ۲۰۱۹ که به‌عنوان «شب گاوریلوف»^۱ مشهور است، به تظاهرات گسترده در خیابان و تغییر دولت منجر شد. بی‌ثباتی‌های سیاسی در سال ۲۰۲۰ پیش و پس از انتخابات پارلمانی تداوم یافت و به تغییر دولت در فوریه ۲۰۲۱ منجر شد. به نظر می‌رسد نظام سیاسی گرجستان با میانجیگری چارلز مایکل، رئیس شورای اروپا بر بن‌بست آوریل ۲۰۲۱ مسلط شده است (Sazmand, Bijan and Taghipour, 2018: 141). با وجود این، بازگشت میخائیل ساکاشویلی رئیس‌جمهور در آستانه انتخابات محلی سال ۲۰۲۱ و دستگیری او، موج جدیدی از بی‌ثباتی ایجاد کرد. در مجموع، کثرت‌گرایی سیاسی داخلی این

^۱. Night of Gavrilov

کشور تا انتخابات پارلمانی ۲۰۲۴ و تعیین جهت‌گیری سیاست خارجی ادامه یافته است. نتایج انتخابات پارلمانی سال ۲۰۲۴ نشانگر شکل‌گیری تکثرگرایی سیاسی در نخبگان سیاسی حاکم بر گرجستان و شکاف میان آن‌ها و جامعه است. حزب حاکم «رؤیای گرجی» که به‌ظاهر برنده انتخابات پارلمانی در ۲۶ اکتبر ۲۰۲۴ شد، بیشتر آرای حاشیه‌ها را به‌دست آورده بود. براساس نتایج انتخابات، حزب «رؤیای گرجی» ۵۳،۹ درصد آرا را داشت. در حالی‌که چهار حزب غرب‌گرا روی هم ۳۷،۷ درصد را به‌دست آورده بودند. نتایج آرا، شکاف جدید در میان پایگاه‌های رأی‌دهنده شهری و روستایی را آشکار کرده است. در حالی‌که حزب «رؤیای گرجی» در گرفتن اکثریت آرای مناطق شهری مانند تفلیس، باتومی، کوتایسی و روستای ناموفق بود، حدود ۷۰ تا ۹۰ درصد آرای مناطق اقلیت‌نشین و کوهستانی گرجستان را داشت (The 2024 Elections in Georgia..., 2024). از دیدگاه مرکز مطالعاتی فیچ، نداشتن قطعیت سیاسی تا آینده پیش‌بینی‌ناپذیر در گرجستان ادامه خواهد داشت. این موضوع ظرفیت بدتر شدن قدرت و استقلال نهادی را در این کشور در طول زمان بیشتر می‌کند. تنش‌ها بعد از تصویب قانون شفافیت نفوذ خارجی تشدید شده است و از سوی مخالفان هدف سرکوب مخالفان برآورد می‌شود (Fitch Wire Georgian Election Unlikely to..., 2024).

۴. قطبیت

قطبیت به معنای توزیع قدرت در میان واحدهاست. از نظر توانایی نظامی و اقتصادی، در میان سه کشور قفقاز جنوبی حالتی نامتوازن حاکم است. در ادامه توزیع قدرت در حوزه اقتصادی و نظامی را بررسی می‌کنیم.

الف) اقتصادی

به نظر می‌رسد با حل‌شدن مهم‌ترین مسئله جمهوری آذربایجان، یعنی احیای کامل حاکمیت سرزمینی در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ، راهبرد توسعه، رشد اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی به اولویت راهبردی این کشور تبدیل شده است. تولید ناخالص داخلی این کشور پس از جنگ دوم قره‌باغ رو به افزایش داشته است و از حدود ۱۲،۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ به ۲۲،۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. تغییرها در وضعیت ژئواستراتژیک منطقه، ضمن افزایش اهمیت این کشور در راه‌گذر میانی، توجه رابطه روسیه با جمهوری آذربایجان

را به توسعه خطوط تجاری این کشور، به ویژه راه‌گذر شمال‌جنوب جلب کرده است. از این راه جمهوری آذربایجان می‌تواند در اقتصاد روسیه نقش پررنگ‌تری بازی کند (Karami, 2024: 330)

تولید ناخالص ملی ارمنستان در سال ۲۰۲۳ در حدود ۲۲ میلیارد دلار بوده است. این کشور برای صنایع و مصرف داخلی به گاز روسیه وابسته است که یکی از دلایل اصلی آن، سلطه گازپروم بر ارمنستان است. با این حال، با وجود روبه‌رو شدن با شوک‌های اقتصادی و سیاسی اجتماعی در سال‌های اخیر، مانند انقلاب مخملی سال ۲۰۱۸، بیماری کرونا و جنگ با جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۲۰ و پناهنده شدن بیش از ۱۰۰ هزار نفر از ارامنه قره‌باغ به این کشور، رشد اقتصادی ۱۱ درصدی را در سال ۲۰۲۳ در مقایسه با سال ۲۰۲۲ تجربه کرده است. ارمنستان با سرانه تولید ناخالص داخلی ۶،۵ هزار دلار آمریکا در سال ۲۰۲۳، کشوری با درآمد متوسط به بالا به شمار می‌آید. هرچند در جغرافیای فقر ارمنستان، شکاف زیادی میان پایتخت آن ایروان (۲۶،۶ درصد)، مناطق روستایی (۳۱،۷ درصد) و دیگر مناطق شهری (۳۹،۴ درصد) وجود دارد (1, 2024). افزایش جهانی قیمت مواد غذایی، جذب گردشگر و رونق بخش خدمات این کشور، مهم‌ترین محرک رشد اقتصادی این کشور بوده است.

قرارگرفتن گرجستان میان اروپا و منابع نفتی و گازی دریای خزر موقعیت ژئواستراتژیک و قوت این کشور محسوب می‌شود. در سال‌های گذشته گرجستان با برقراری روابط دوستانه با ارمنستان و جمهوری آذربایجان، به مسیری راهبردی برای این دو کشور تبدیل شده است. همچنین این کشور، مسیر خط لوله‌های باکو، تفلیس و جیهان، باکو-سوپسا^۱، باکو، تفلیس و ارزروم^۲، همچنین خط لوله گازی نابوکو، تاپ، تاناپ و مسیری ریلی قارص، تفلیس و باکو^۳ است که متصل‌کننده دریای خزر به اروپاست. با این حال اختلاف تفلیس با مسکو و درگیری بر سر آبخازیا و اوستیای جنوبی به برخی بخش‌های اقتصاد این کشور خسارت‌های جدی وارد کرده است. مهم‌ترین چالش برای امنیت اقتصادی گرجستان، وابستگی به روسیه در حوزه‌های صنعت گردشگری، انرژی، تجارت خارجی و درآمد به‌دست‌آمده از کار کارگران این کشور در روسیه است. در این زمینه صادرات و واردات گرجستان با روسیه در حال افزایش بوده است. ارزش این صادرات در سال ۲۰۲۳ به بیش از ۶۵۷ میلیون دلار و واردات آن به حدود ۱،۷ میلیارد دلار رسیده است و روسیه دومین شریک تجارت این کشور به شمار می‌آید.

¹. Baku-Supsa

². Baku-Tbilisi-Erzurum Pipelines,

³. Kars-Tbilisi-Baku Railroad

همچنین، این کشور در ایجاد اشتغال موفق عمل نکرده است و بخش قابل توجهی از مردم این کشور مشغول فعالیت در بخش‌های کم بازده کشاورزی هستند و سبب صادراتی این کشور هم تنوع زیادی ندارد. از زمان اجرای قانون کارگزار خارجی، از سال ۲۰۲۳ و نتایج انتخابات پارلمانی در سال ۲۰۲۴، روابط این کشور با اروپا و آمریکا با چالش اساسی روبه‌رو شده است. به این ترتیب مسیر دریافت حمایت‌های مالی و جذب سرمایه غرب با اختلال روبه‌رو شده است. این مسئله می‌تواند ضمن فاصله‌گرفتن از غرب بر نزدیک‌تر شدن روسیه و گرجستان منجر شود و بر چشم‌انداز رشد و توسعه اقتصادی این کشور اثر منفی بگذارد.

ب) نظامی

در سال‌های اخیر بودجه نظامی جمهوری آذربایجان در مقایسه با گرجستان و ارمنستان افزایش چشمگیری داشته است. هزینه نظامی گرجستان در سال ۲۰۲۳ در مقایسه با سال ۲۰۲۱ از ۳۰۰ میلیون دلار به ۵۰۴ میلیون دلار افزایش یافته است. متوسط بودجه نظامی این کشور در سال‌های ۱۹۹۶ تا ۲۰۲۲ حدود ۳۱۱ میلیون دلار بوده است که بالاترین میزان آن به ارزش حدود ۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۸ و کمترین آن به ارزش حدود ۱۸ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ ثبت شده است (Georgia Military Expenditure, 2024). رشد اقتصادی که در پی فروش منابع فسیلی برای جمهوری آذربایجان به ارمغان آمد، این امکان را برای آن فراهم کرد تا مخارج نظامی خود را افزایش دهد و توان نظامی این کشور را از نظر میزان و چگونگی بهبود بخشد. بودجه نظامی جمهوری آذربایجان متناسب با افزایش قیمت انرژی، در سال‌های گذشته نوسان داشته است. در سال ۲۰۲۳ بالاترین رقم اختصاصی برای بودجه نظامی آذربایجان به ارزش ۳،۵ میلیارد دلار بوده است. این مبلغ در سال ۲۰۱۶ به ۱،۴ میلیارد دلار کاهش یافته بود. در سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۲۳ این رقم روند افزایشی داشته است (Azerbaijan Military Expenditure, 2024).

توانایی ارمنستان در حوزه نیروی انسانی کارآمد و تسلیحات با رقیبش، جمهوری آذربایجان قابل مقایسه نیست. در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ، با حضور روسیه در منطقه قطبیت با محوریت این کشور تا سال ۲۰۲۲ به حالت تک‌قطبی درآمده بود که تا سال ۲۰۲۴ زیر تأثیر عواملی مانند خروج نیروهای نظامی روسیه از قره‌باغ، تعلیق عضویت ارمنستان در سازمان پیمان امنیت جمعی، تعدیل نقش روسیه در بازار نظامی قفقاز (کاهش خرید ارمنستان از ۹۰ درصد به ۱۰ درصد) و محوریت روسیه در منطقه ضعیف شده است. متوسط هزینه نظامی ارمنستان در

سال‌های ۱۹۹۲ تا ۲۰۲۲ در حدود ۲۸۸،۵ میلیون دلار بوده است. این رقم در سال ۲۰۲۱ در حدود ۶۱۹،۴ میلیون دلار بود که در سال ۲۰۲۳ به بالاترین میزان خود در تاریخ بودجه نظامی این کشور یعنی ۱،۳۲۹ میلیارد دلار افزایش یافت (Armenia Military Expenditure, 2024).

۵. ساخت اجتماعی در قفقاز جنوبی

الگوهای دوستی و دشمنی که بر اساس نظریه الکساندر ونت به سه دسته هابزی، لاکي و کانتی تقسیم می‌شوند، با توجه به تحولات سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴، حالت هابزی و دشمنی نسبت به سال‌های پیش تعدیل پیدا کرده است. در تاریخ تحولات امنیتی و ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی، بحران قره‌باغ و درگیری جمهوری خودمختار آبخازیا و استان خودمختار اوستیا نقش محوری در تعیین‌بخشی به سرشت الگوهای دوستی و دشمنی در این منطقه داشته‌اند که فرایند حل این دو بحران بعد از سال ۲۰۲۰ وارد مراحل متفاوتی شده است. بنابراین مرحله‌های متفاوتی از شکل‌گیری ساخت اجتماعی را در منطقه شاهد هستیم. در این زمینه مذاکرات ارمنستان و جمهوری آذربایجان در سال‌های اخیر فراز و فرودهای زیادی داشته است. امیدواری برای موافقت‌نامه صلح، ابتدا گسترش تنش‌های نظامی را به دنبال داشت. در سپتامبر ۲۰۲۲ جمهوری آذربایجان به ارمنستان حمله کرد و در سپتامبر ۲۰۲۳، جمهوری خودخوانده قره‌باغ را به کنترل خود درآورد. ولی این جمهوری از سپتامبر ۲۰۲۳ بر گفت‌وگوهای دوجانبه به جای چندجانبه تأکید کرده است. در این زمینه در نشست جامعه سیاسی اروپا در گراناادا در سال ۲۰۲۳ و نشست سه‌جانبه اتحادیه اروپا، ارمنستان و جمهوری آذربایجان شرکت نکرد. مذاکره دوجانبه میان دو کشور به یادداشت تفاهم و امضای اعلامیه مشترک در دسامبر ۲۰۲۳ منجر شد (Azerbaijan Refuses to Attend Granada..., 2023) که در نتیجه آن، جمهوری آذربایجان با آزادسازی ۳۲ نفر از ارامنه زندانی در جنگ موافقت کرد. در برابر، ارمنستان با میزبانی جمهوری آذربایجان برای کنفرانس تغییرهای اقلیمی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۲۴ موافقت کرد. در نیمه اول سال ۲۰۲۴ ارمنستان و جمهوری آذربایجان در سطح رئیس‌جمهور و وزیران خارجه مذاکرات خود را ادامه دادند و در مه ۲۰۲۴ در مونیخ، برلین و آلمانی دیدار کردند. آمریکا هم برای تسریع فرایند دستیابی به صلح، دیدار وزیران خارجه دو کشور را در نشست ناتو در واشینگتن در ژوئیه ۲۰۲۴ و در سپتامبر ۲۰۲۴ در نیویورک تدارک دید. علاوه بر این، دو طرف در آوریل ۲۰۲۴، موافقت‌نامه‌ای مبنی بر شروع فرایند علامت‌گذاری مرزهای دو کشور امضا کردند (Mfa.am, 2024).

با وجود این، چشم‌انداز پیشرفت علامت‌گذاری مرزها بعد از اعلام جمهوری آذربایجان مبنی بر عقب‌نراندن نیروهای خود از زمین‌های تصرف‌شده، در نتیجه حمله سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ به ارمنستان در ابهام قرار گرفته است. این موضع با بیان متداول این کشور مبنی بر به رسمیت شناختن اعلامیه آلماتی، به عنوان مبنایی برای علامت‌گذاری مرزها در تعارض قرار گرفته است. همچنین جمهوری آذربایجان در اواخر سال ۲۰۲۴ پیش‌شرط‌های جدیدی مانند اصلاح قانون اساسی ارمنستان و انحلال نیروهای مینسک را مطرح کرده است که فرایند دستیابی به صلح را پیچیده کرده است. الهام علی‌اف گفته است که در مقدمه قانون اساسی ارمنستان ادعای سرزمینی مبنی بر پیوسته‌سازی قره‌باغ به خاک ارمنستان مطرح شده است. به بیان او نهایی کردن قرارداد صلح بدون اصلاح قانون اساسی ارمنستان مقدور نیست و از ابتدای سال ۲۰۲۴ او بارها بر ضرورت اصلاح قانون اساسی این کشور به عنوان پیش‌شرط صلح تأکید کرده است. رئیس‌جمهور آذربایجان همچنین در نشست ژوئن ۲۰۲۴ با پارلمان سازمان کشورهای ترک، گفت که جمهوری آذربایجان و ارمنستان باید به‌طور مشترک از سازمان امنیت و همکاری اروپا تعطیلی گروه مینسک را درخواست کنند (Azerbaijan Says Peace Deal with Armenia..., 2024).

در این زمینه پاشینیان در ۱۹ ژوئیه ۲۰۲۴ در مورد ضرورت نیاز به قانون اساسی جدید صحبت کرد. او در مصاحبه با رادیوی داخلی در فوریه استدلال کرد، اگر ارمنستان بر پایه اعلامیه استقلال سال ۱۹۹۱ سیاست خود را پایه‌گذاری کند، این کشور به‌جای صلح همیشه درگیر جنگ خواهد بود. در این ارتباط پاشینیان در ۲۴ مه ۲۰۲۴ دستور داد شورای اصلاح قانون اساسی پیش‌نویس قانون اساسی جدید را تا دسامبر ۲۰۲۶ تصویب کند (Pashinian Orders Drafting of New..., 2024). در مورد گروه مینسک هم وزیر امور خارجه ارمنستان گفت موضوع تعطیلی گروه مینسک می‌تواند در متن توافق‌نامه نهایی بحث شود، ابتدا باید روی پیمان صلح تمرکز کرد. در شرایط کنونی دوطرف در مورد چارچوب توافق و تنظیم سندی بدون آوردن مسایل جزئی گفت‌وگو می‌کنند. برای نمونه، ارمنستان و جمهوری آذربایجان در مورد جداکردن مسئله احیای ارتباطات منطقه‌ای (راه‌گذر زنگه‌زور) و فرایند علامت‌گذاری مرزها و تعیین حدود آن از توافق صلح و پیگیری آن‌ها به‌صورت مجزا توافق کردند. کارشناسان ارمنی باور دارند تقاضای جمهوری آذربایجان برای تغییر قانون اساسی و دیگر پیش‌شرط‌ها فقط بهانه‌ای از سوی این کشور برای تأخیر در امضای هرگونه توافق با ارمنستان

و زمینه‌سازی برای حمله نظامی و راه‌اندازی راه‌گذر زنگه‌زور به زور است. از سوی دیگر، کارشناسان آذربایجانی بر این باور هستند که بدون تغییر قانون اساسی، پارلمان یا دادگاه قانون اساسی ارمنستان به دلیل مغایرت این توافق با قانون اساسی آن کشور، ممکن است توافق صلح را تصویب نکنند. بنابراین به نظر می‌رسد شرایط نه جنگ و نه صلح و خطر دائمی گسترش تنش نظامی، احتمال بیشتری برای حاکم‌شدن بر روابط دو کشور در سال‌های آینده داشته باشد.

برخی نگاه‌ها این است، اگر در گرجستان حزب رؤیای گرجی پس از انتخابات پارلمانی اکتبر ۲۰۲۴ بر قدرت بماند، مذاکرات روسیه و گرجستان در مورد حل این مسئله ممکن است با پیشنهاد فدرالی کردن گرجستان و پیوسته‌سازی دو منطقه به این کشور همراه باشد. با وجود این کارشناسان گرجستانی نسبت به این موضوع بدبین هستند و معتقدند این راه‌حل، برای جامعه گرجستان پذیرفتنی نخواهد بود و می‌تواند کنترل روسیه بر این دو منطقه را دائمی سازد و میزان نفوذ روسیه را بر سیاست داخلی و خارجی گرجستان افزایش دهد. همچنین کارشناسان بر این باور هستند که بدترشدن روابط غرب و گرجستان، ممکن است بر وضعیت کنونی اثر بگذارد. ممکن است اروپا مأموریت نظارتی خود در گرجستان را محدود کند و در برابر، روسیه و گرجستان برای کم‌کردن نقش مفاد بین‌المللی ژنو گام‌هایی بردارند (Poghosyan, 2024).

با در نظر گرفتن به رسمیت نشناختن نتیجه انتخابات سال ۲۰۲۴، دو سناریوی محتمل را می‌توان در نظر گرفت: یکی اینکه حزب «رؤیای گرجی» در صورت تداوم حضور در مسند قدرت با وجود تنش با اروپا جایگزینی جز تعمیق روابط با روسیه نخواهد داشت. دوم، در صورت سرنگونی حزب رؤیای گرجی توسط احزاب مخالف غرب‌گرا با حمایت کشورهای غربی و به قدرت رسیدن شخصی غرب‌گرا، احتمال تشدید تنش روسیه با گرجستان بیشتر است. در مجموع، ادبیات مماشات حزب «رؤیای گرجی» نسبت به روسیه در کنار تنش این حزب با کشورهای غربی و روند فزاینده روابط اقتصادی دو کشور و تبدیل‌شدن روسیه به یکی از مهم‌ترین شریک‌های تجاری و تأمین‌کننده اصلی انرژی گرجستان در دوره حزب رؤیای گرجی از عواملی هستند که از دشمنی در روابط دو کشور کاسته‌اند. در مجموع با در نظر گرفتن رویکرد سیاست خارجی و سرشت رفتاری کنشگران منطقه در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۴۰، به نظر می‌رسد رقابت‌ها بیشتر جنبه فنی نه ایدئولوژیک یا سرزمینی به خود گرفته‌اند و از شدت ساخت اجتماعی‌ها بزی و نگاه دشمنانه کاسته شده است.

نتیجه

تحول‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۴ مانند جنگ دوم قره‌باغ، حمله نظامی روسیه به اوکراین، احیای حاکمیت سیاسی جمهوری آذربایجان در خان‌کندی در سال ۲۰۲۳، انتخابات پارلمانی گرجستان در سال ۲۰۲۴، فاصله گرفتن ارمنستان از سیاست‌های ایده‌آلیستی و کاربست سیاست عمل‌گرایانه، از تحول‌های سیاسی و امنیتی مهم اثرگذار بر قفقاز جنوبی هستند که در نتیجه آن‌ها، همه مؤلفه‌های ساختاری نظم امنیت منطقه قفقاز دگرگون شده است. در سایه این تحول‌ها مؤلفه‌های مجموعه امنیتی مانند مرزها، هر دو تحول درونی و انبساط بیرونی را به دلیل پیوستگی بیشتر تحول‌های قفقاز با غرب آسیا تجربه می‌کند. ساخت اجتماعی با تحول سرشتی و حرکت از حالت هابزی به کانتی به دلیل کاربست سیاست‌های عمل‌گرایانه به جای رؤیاگرایانه توسط ارمنستان روبه‌رو است. نوع قطبیت از زیرمجموعه امنیتی در نتیجه جنگ دوم قره‌باغ، به وضعیت استاندارد منطقه‌ای در نتیجه جنگ اوکراین حرکت می‌کند. سرانجام حرکت روندها را از حالت تعدیل وضعیت آنارشی به وضعیت تشدید وضعیت آنارشی و افزایش خودمختاری بیشتر منطقه شاهد هستیم.

در حالت کلی، به نظر می‌رسد روندهای ژئواکونومیک مانند خطوط انتقال انرژی، راه‌گذر تجاری و حمل‌ونقلی در تأثیر جنگ دوم قره‌باغ بیشتر از مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی به محور رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در منطقه قفقاز جنوبی تبدیل شده است. جنگ اوکراین و تلاش روسیه برای جایگزینی کشورهای شرق به جای کشورهای غرب برای یافتن فضای تنفس اقتصادی، به این موضوع بیشتر دامن زده است. علاوه بر این در فرایند تشدید رقابت‌های ژئوپلیتیکی قدرت‌های بزرگ در فضای چندقطبی کنونی، بازیگران منطقه‌ای در مقایسه با فضای بین‌المللی دوران تک‌قطبی و دوقطبی بر پویایی‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک منطقه‌ای اثرگذاری بیشتری دارند. در نتیجه، خودمختاری منطقه‌ای قفقاز جنوبی نسبت به سال‌های گذشته در شرایط کنونی افزایش یافته است. در این زمینه پیشنهاد می‌شود با توجه به حاکم‌بودن روندهای ژئواکونومیک بر معادله‌های روابط منطقه‌ای، ایران با ابتکارهای منطقه‌ای در ترتیبات ژئواکونومیک منطقه‌ای نقش بیشتری داشته باشد.

References

- Accession of the Republic of Armenia to the EAEU (2024), **EEC**, Available at: https://eec.eaeunion.org/en/comission/department/dep_razv_integr/prisoedinenie-gosudarstv-k-eaes/ra.php, (Accessed on: 9/9/2024).
- Armenia Military Expenditure (2024), **Trading Economics**, <https://tradingeconomics.com/armenia/military-expenditure>, (Accessed on: 20/10/2024).
- Askerov, Ali and Gubad Ibadoghlu (2021), **The Causes and Consequences of the Second Karabakh War**, in: H. Yavuz, & M. Gunter, *The Nagorno-Karabakh Conflict: Historical and Political Perspective* (pp. 245-271), Abingdon: Routledge.
- Aydin, Mustafa, Ergun Ayca, and Others (2023), "Changing Geopolitics of the South Caucasus: The Prospect for Regional Cooperation and the Role of the External Actors", Bergen: CMI (Chr. Michelesen Institute), available at: <https://www.cmi.no/publications/8911-changing-geopolitics-of-the-south-caucasus-after-the-second-karabakh-war>, (Accessed on: 20/11/2024).
- Azerbaijan Military Expenditure (2024), **Trading Economics**, <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/military-expenditure>, (Accessed on: 20/10/2024).
- Azerbaijan Refuses to Attend Granada Meeting on Karabakh (2023), **Anadolu Ajansi**, Available at: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-refuses-to-attend-granada-meeting-on-karabakh/3007520> <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-refuses-to-attend-granada-meeting-on-karabakh/3007520>, (Accessed on: 20/11/2023).
- Azerbaijan Says Peace Deal with Armenia 'Impossible' while Yerevan's Constitution Is Unchanged (2024), Available at: <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/azerbaijan-says-peace-deal-with-armenia-impossible-while-yerevans-constitution-is-unchanged/3242606>, (Accessed on: 7/11/2024).
- Azerbaijan's President Stresses Unity of Turkic World (2024), **Anadolu Ajansi**, available at: <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/azerbajjans-president-stresses-unity-of-turkic-world/3242657> (Accessed on: 11/11/2024).
- Bizhan, Ali (2016), "Politicaeography of Republic of Azerbaijan and Its Effects on National Intrest of Azerbaijan", **Research in Art and Human Sciences**, available at: <https://civilica.com/doc/456261/>, (Accessed on: 11/9/2023) [in Persian].
- Buzan, B., Waever, O., and Wilde, J (1998), **Security: A New Framework for Analysis**, Colorado: Lynne Rienner Publishers, Inc.

- Ebrahimi, Morteza and Ghasem Osuli (2022), "The Typology of Relations between Israel and the Republic of Azerbaijan: Strategic or Tactical", **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 2, pp. 23-48, (doi: 10.22059/jcep.2023.347626.450096), [in Persian].
- EU/Georgia Association Agreement (2024), **Delegation of the European Union to Georgia**, Available at: https://www.eeas.europa.eu/delegations/georgia/eugeorgia-association-agreement_en?s=221, (Accessed on: 20/11/2024).
- Fitch Wire Georgian Election Unlikely to Reduce Political Polarisation, Uncertainty (2024), **Fitch Wire**, available at: <https://www.fitchratings.com/research/sovereigns/georgian-election-unlikely-to-reduce-political-polarisation-uncertainty-01-11-2024>, (Accessed on: 12/11/2024)
- Georgia Military Expenditure (2024), **Trading Economics**, <https://tradingeconomics.com/georgia/military-expenditure>, (Accessed on: 20/10/2024).
- Gorgia After Karabakh: New Realities Demand New Answers (2024), **Georgian Institute of Politics**, available at: <https://gip.ge/publication-post/georgia-after-karabakh-new-realities-demand-new-answers/> (Accessed on: 12/6/2024).
- Jović- Lazić, Ana (2022), "The Role of Turkey in the Second Armenian-Azerbaijani Armed Conflict over Nagorno-Karabakh as a Reflection of Continuity and Change in Its Foreign Policy", **Medunarodni Problem**, Vol. 74, No. 1, pp. 29-49, (doi: 1. Biblid: 0025-8555).
- Karapetyan, Roman (2023), "South Caucasus in the Phase of Russian-Ukrainian War: New Security Challenges and Possible Scenarios for Development", **Journal of Political Science: Bulletin of Yerevan University**, Vol. 3, No. 2, pp. 32-46, (doi:10.46991/JOPS/2023.2.6.032"10.46991/JOPS/2023.2.6.032).
- Kocaoğlu, F., and M. Kuzu (2023), "The Impact of the Second Karabakh War on the Armenian Economy and Financial Markets in the Framework of Armenia's Foreign Relations", **Review of Armenian Studies**, Vol. 47, pp. 119-158, Available at: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ras/issue/79094/1282157>, (Accessed on: 11/7/2024).
- Karami, Jahangir (2024), "Russian Geopolitical School: Permanent Dilemma of Vulnerability and Expansionism", **Central Eurasia Studies**, Vol. 17, No. 1, pp. 309-333, (doi: 10.22059/jcep.2024.374703.450211).
- Koolae, Elaheh (2010), "Islamic Republic of Iran and the Geopolitics of South Caucasus", **International Journal of Geopolitics**, Vol. 1, No 6, pp. 75-111, (doi: 20.1001.1.17354331.1389.6.17.3.9), [in Persian].
- Marcu, Georgiana-Cătălina (2021), "2020: A Year of Uncertainty for South Caucasus States (2021)", **CES Working Paper**, Vol. 13, No. 1, pp.

- 71-92, Available at: <https://ideas.repec.org/a/jes/wpaper/y2021v13i1p71-92.html>, (Accessed on: 11/7/2024).
- Pashinian Orders Drafting of New Armenian Constitution (2024), **Azatutyun**, Available at: <https://www.azatutyun.am/a/32999804>. (Accessed on: 10/10/2024).
- Poghosyan, Benyamin (2024),” The Geopolitical Future of the South Caucasus Analysis”, **Friedrich Naumann Foundation for Freedom Armenia**, Available at: <https://www.freiheit.org/south-caucasus/geopolitical-future-south-caucasus>, (Accessed on: 10/11/2024).
- Pourahmadi Meibodi, Hosein and Mahdi Mahdi Feizollahi (2024),” The Escalation of Tension in Nagorno-Karabakh and the Challenge of Iran's Regional Interests: 2020-2023”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 16, No. 2, pp. 75-100, (doi: 10.22059/jcep.2024.370397.450191), [in Persian].
- Press Release on the Outcome of the 8th Meeting of the State Commissions on the Delimitation of the State Border between Armenia and Azerbaijan (2024), **Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia**, Available at: https://www.mfa.am/en/press-releases/2024/04/19/8th_meeting/12606, (Accessed on: 8/9/2024).
- Rahami, Roohollah and Mohammad Ali Bahmani Ghajar (2023), “The Interaction of the Right to Self-Determination and the Principle of Immunity of Territorial Integrity in Autonomous Region of South Ossetia and Autonomous Republic of Abkhazia”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 16, No. 1, pp. 197-221, (doi: 10.22059/jcep.2023.345056.450081), [in Persian].
- Rajabi, Mohammad (2022),” Republic of Azerbaijan's Strategy and Behavioral Pattern in the Confrontation between the Islamic Republic of Iran and Israel”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 15, No. 1, pp. 53-75, (doi: 10.22059/jcep.2022.339448.450063) [in Persian].
- Recent Developments on the Azerbaijan-Armenia Border Are Affecting Iran's Trade Exchanges (2021), ISNA, Available at: <https://www.isna.ir/news/1403081208542>, (Accessed on: 20/11/2024).
- Sazmand, Bahareh, Bijan, Aref and Taghipour, Morteza (2018), “Russia's Threat and its Influence on Georgian Security Policies”, **Central Eurasia Studies**, Vol. 11, No. 1, pp. 141-155 (doi: 10.22059/jcep.2018.208512.449649), [in Persian].
- The 2024 Elections in Georgia: Descent into Hegemonic Authoritarianism (2024), **Heinrich Boll Stiftung**, Available at: <https://ge.boell.org/en/2024/10/30/2024-elections-georgia-descent-hegemonic-authoritarianism>, (Accessed on: 20/11/2024).

- Valizadeh, Akbar and Fatemeh Erfani (2024), "The Reasons for the Change in Russia's Approach to the First and Second Karabakh Wars", **Central Eurasia Studies**, Vol. 17, No. 1, pp. 391-416, (doi: 10.22059/jcep.2023.361283.450151), [in Persian].
- Wrobel, Ralph (2023), "The Changing Geopolitics in the South Caucasus during the War in Ukraine: Chances and Risks for the Region", **OrdnungsPolitisches Portal (OPO)**, Vol. 2, No. 2023, pp.1-30, Erfurt, (doi: hdl.handle.net/10419/279777).
- Yavuz, Mahmud and Huseynov, Vasif (2020), "The Second Karabakh War: Russia vs Turkey", **Middle East Policy**, Vol. 4, No. 27, pp. 103-118, (doi: 10.1111/mepo.12529" /10.1111/mepo.12529).